

B I B L I O T H E C A
T E V B N E R I A N A

LACTANTIUS
DIVINARVM INSTITVTIONVM
LIBRI SEPTEM

FASC. 4
LIBER VII
APPENDIX
INDICES

EDIDERVNT
EBERHARD HECK
ET
ANTONIE WLOSOK

BEROLINI ET BOSTONIAE
DE GRUYTER

B I B L I O T H E C A
S C R I P T O R V M G R A E C O R V M E T R O M A N O R V M
T E V B N E R I A N A

BT 2009

L. CAELIVS FIRMIANVS LACTANTIVS

DIVINARVM INSTITVTIONVM
LIBRI SEPTEM

FASC. 4
LIBER VII
APPENDIX
INDICES

EDIDERVNT
EBERHARD HECK
ET
ANTONIE WLOSOK

BEROLINI ET BOSTONIAE
DE GRUYTER MMXI

ISBN 978-3-11-022467-2
e-ISBN 978-3-11-026238-4
ISSN 1864-399X

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in
der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten
sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

© 2011 Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston

Satzaufbereitung: Eberhard Heck
Satz: pagina GmbH, Tübingen
Druck: Beltz Bad Langensalza GmbH
∞ Gedruckt auf säurefreiem Papier

Printed in Germany

www.degruyter.com

PRAEFATIONIS SVPPLEMENTVM

Primum Lactantii Diuinarum institutionum editionis fasciculum, qui a. 2005 publici iuris factus continet libros I *De falsa religione* et II *De origine erroris*, et alterum, qui a. 2007 impressus exhibet libros III *De falsa sapientia* et IV *De uera sapientia et religione*, et tertium, qui a. 2009 emissus praebet libros V *De iustitia* et VI *De uero cultu*, hic sequitur quartus; qui constat ex libro VII *De uita beata*, appendice inscripta *Interpretamenta Graecorum Diuinis institutionibus insertorum* et tribus indicibus, scilicet locorum, nominum, formarum et scripturarum. Iam pridem indicauimus²⁷⁶ etiam huic fasciculo praefationis supplementum praemissum iri, cuius paginae numeris q. d. Romanis numeratae continent praefationem tertii fasciculi, i. e. ab LXXXV incipiant (similiter notarum numeri ab 276), quo modo etiam paginae textus per numeros q. d. Arabicos inde a p. 641 numerentur. In hoc supplelemento 1. addentur quaedam de codicibus et recensione, 2. dicetur de recentissima libri VII editione, 3. explicabitur ratio appendicis, 4. agetur de indicibus, 5. indicabuntur corrigenda et addenda. Conspectus siglorum (p. LVI) nonnullis mutatis p. XCVIII repetetur.

1. De codicibus et recensione addenda

B³: Supra²⁷⁷ codicis B manum, quae B³ notari solet, saec. V / VI B³ dedimus auctorem B. Bischoff laudantes, quem dissentire dixi-

²⁷⁶ V. primi fasc. p. VII. Cum paginarum numeri continentur, et in praefationis supplemento et in notis textui subiectis abhinc lectores nonnisi ad hos numeros relegamus nusquam fasciculo primo uel altero uel tertio uel quarto ipso appellato. – De commentationibus laudandis u. p. VIII n. 1 et XLIX n. 158; cf. infra p. XCVII.

²⁷⁷ Supra p. XIV n. 41; cf. infra n. 281 de corrigendo.

mus ab E. A. Lowe, qui B³ saec. VII tribuisset. Quod corrigamus necesse est Lowe denuo inspecto²⁷⁸. Nam sicut Brandt²⁷⁹ ea quae B³ uindicantur tamquam una manu scripta tractauimus; sed Lowe distinxit plures manus, quae a B¹ falsa reddita uel ommissa (et a B² neglecta) siue inter lineas siue in marginibus correxerunt uel suppleuerunt aliaque addiderunt. Haec litteris siue uncialibus (uel semiuncialibus) siue cursiuis q. d. scripta sunt – e. g. ommissa breuia uncialibus, longiora uelut 4, 29, 4–6. 5, 18, 7–14 cursiuis suppleta sunt; interpretamenta Graecorum in libris I, II, IV cursiuis, in VII uncialibus litteris²⁸⁰. Lowe haec omnia fere saec. V uel paulo recentiora esse censuit, partem tantum marginalium cursiuarum saec. VII tribuit²⁸¹. Ergo ea quae B³ notantur potius plurium manuum quam unius sunt. Tamen quia in erroribus correctis et in lacunis suppletis textum eidem fonti a B¹ alieno, i. e. β³ debent, has correctionum copias ('Korrekturschicht') uno siglo B³ notare pergamus licet²⁸².

P P: Cum in recensendis Institutionibus de P uel π egimus²⁸³, non satis certum esse statuimus unde P uel π ortus sit et quomodo cum hyparchetypis δ et σ eorumque proauo ψ coniungendus sit; praesertim quatenus π et δ adfines sint, iudicari non posse antequam libri VI et VII editi essent. Quod postquam factum est, pauca adiungere possumus: Cum DV et P i. e. δ et π per libros I et VI saepissime consentiant, in libros II-V multo rarius²⁸⁴, in

²⁷⁸ Cf. Heck, 2011 (u. infra n. 295) 139 n. 15. 140 n. 26.

²⁷⁹ Brandt, Ed. I, XXV sq.; cf. Heck l. c. n. 24. – A B³ discernitur B² eodem atramento ac B¹ usa; u. Brandt XXV et supra n. 248.

²⁸⁰ Lowe, CLA III 280; cf. supra p. LVII n. 162.

²⁸¹ Cf. Heck l. c. n. 26, qui Bischoff a. 1966 secum collocutum non recte intellexit, quia ut Brandt B³ unicam manum putabat, cum Bischoff se non nisi de parte marginalium cursiuarum aliter ac Lowe sentire diceret uncialium hic mentione non facta.

²⁸² Cf. Heck l. c. 139 n. 15, quod iam supra ad p. XIV n. 41 respiciatur.

²⁸³ Supra p. XL sq.; u. et XXXVII n. 107. 108. LXXXVIII n. 250.

²⁸⁴ I: 141 locis; II: 8; III: 12; IV: 34; V: 5; VI: 116.

libro VII uidendum est, quae ratio intercedat inter P et D, qui cum V antea desierit in hoc libro classis δ remanet testis. Inuenimus DP uel DP¹ contra ceteros nusquam consentire nisi in rectis lectionibus 7, 4, 7 *lumine*. 12, 6 *quod*. 20, 5 *de his in*. 25, 8 *illa illa*. 27, 5 *induxit*, falsis 7, 9, 2 *appareret*. 15, 16 *lace-ra*. In interpretamentis Graecorum DP et Sedulius nusquam consentiunt, D et Sedul. septies, BP et Sedul. quater. Ergo P a D in libro VII alienus est. Vergit potius ad classem σ , cum PKS in hoc libro contra ceteros consentiant 30ies, praesertim mendis 7, 5, 12 *moderationes* . . . *temperauit*. 5, 14 *procreandae*, lacuna 12, 28, uerborum ordine falso 9, 11. 10, 3. 11, 4, rectis 5, 26 *maluerit*. 19, 2 $\sigma\kappa\omicron\tau\acute{o}\epsilon\nu\tau\iota$ ²⁸⁵. Ergo P uel π ²⁸⁶ textum praebent praesertim ex classibus δ (per libros I et VI, alibi rarius, e. g. 4, 1, 1) et σ mixtum, tamen etiam aliunde ortum, i. e. ex ψ uia recta, sicut iam supra²⁸⁷ coniecimus.

Quamquam adfinitates classium δ π σ adhuc incertae sunt nec fortasse umquam penitus explorari possunt, putamus ea, quae p. XLI sq. nouem uersibus circumscripsimus, adhuc ualere et quasi stemmatis loco sufficere. Tamen, quia id in quibusdam censuris²⁸⁸ desideratum est, nunc stemma designare conamur, unde hyparchetyporum uel classium signa nostra²⁸⁹ appareant:

²⁸⁵ Hic ut in quibusdam supra indicatis locis (7, 4, 7. 9, 2. 25, 8) edd. non consentiunt. – In libro VII KS interpretamentis Graecorum carent.

²⁸⁶ Huic classi et A adiunximus (u. p. LXXV), quod nonnisi in libro V certum est; de ceteris libris iudicare non possumus.

²⁸⁷ V. p. XLI cum n. 128.

²⁸⁸ B. Colot, *Gnomon* 79, 2007, 700, causa quam p. XLI n. 129 diximus non relata; S. Freund, *Plekos* 9, 2007, 67 causa relata; qui ipse in fine censurae (77; cf. 68 n. 18) ex nostra circumscriptione stemma designauit ei quod nunc damus simile.

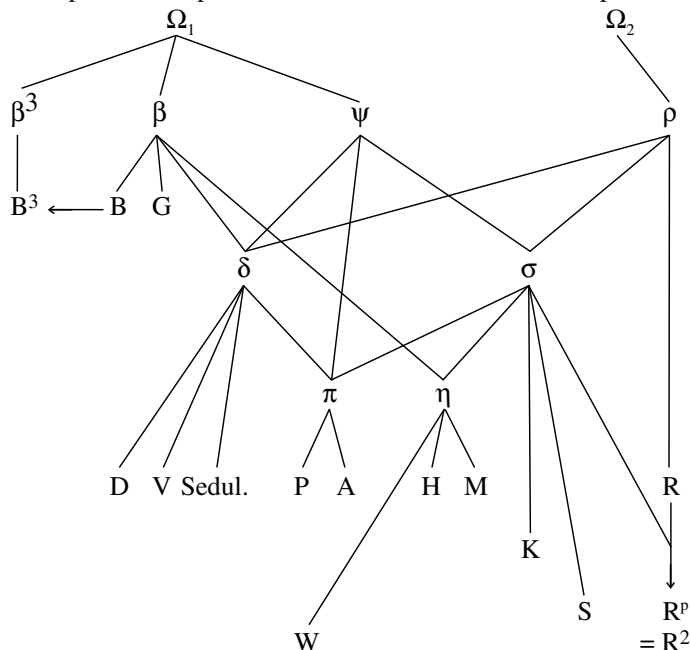
²⁸⁹ Ingremeau, *Ed. inst.* VI 93, stemma fecit adhuc hyparchetyporum signis, quae Brandt inuenerat et Wissowa 1895, 519 in stemma redegerat, adhibitis et contaminationibus neglectis (cf. supra p. LXXIX nr. 3). – Manus correctrices non respicimus nisi B³ et R² = R^p.

LXXXVIII PRAEFATIONIS SVPPLEMENTVM

Stemma codicum (sec. recensionem pp. XXIX–XLII datam)

Inst. forma prior

exemplum descriptum → retractatio → forma posterior

2. De recentissima libri VII editione

A. 2009 S. Freund²⁹⁰ enarrationem libri VII publici iuris fecit, cui textum subiuncta breui adnotatione critica et Germanica

²⁹⁰ S. Freund, Laktanz, Divinae institutiones Buch 7: De vita beata. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar, Berolini / Noui Eboraci 2009 (Texte und Kommentare 31). Quem librum auctor nobis statim comiter dedit; ergo centies fere in adnotationem recipi potuit.

uersione opposita praemisit. Maximi momenti sunt quae de rerum in libro VII praecipue tractatarum historia et de fontibus Lactantii protulit²⁹¹. Sed etiam de lingua et elocutione egit necnon de textu constituendo, in quo copiis nostris usus²⁹² nonnulla bene explicauit, quae sequimur²⁹³.

3. *De appendice 'Interpretamenta Graecorum Diuinis institutionibus insertorum' inscripta*

In libris I, II, IV et VII 69 loci auctorum Graecorum Graece laudantur, praecipue ex Oraculis Sibyllinis et ex Corpore q. d. Hermetico, quae suo loco in apparatus sectione 'Auct.' indicata inuenias. His Graecis accedunt 43 locis (etiam librorum III, V, VI) uerba singula uel pauca congesta uelut operum inscriptiones uel ueriloquia uel uerborum oppositorum paria²⁹⁴. Omnes loci ex Graecis fontibus descripti et nonnulla singulorum uel paucorum uerborum Graeca etiam in linguam Latinam conuersa extant in codicibus Lactantii tradita. Sed haec interpretamenta²⁹⁵ quamquam testimonia memoriae Lactantianae non minima parte certe antiqua²⁹⁶ sunt atque materiam historiae linguae Latinae inues-

²⁹¹ De iis rebus in amplis prolegomenis ('Einleitung', praecipue 33–71) egit, unde singulas adnotationes reperias, e. g. de Hystaspis oraculis (53–69). – Adnotationes interdum nimis longae sunt.

²⁹² V. Freund 79 de ratione textus sui (cf. 'Vorwort' III). Sequitur fere Brandt, sed 40 locis (80 sq. indicatis) textum aliter ac ille constituit.

²⁹³ E. g. ad 7, 4, 7 *lumine*. 12, 21 *dissimile*. 19, 2 σκοτόεντι. 20, 9 *impiorum*. 25, 8 *illa illa*. In Lucretiano 7, 12, 5 *in terras et* Lact. ut Lucr. scripsisse idque postea deprauatum esse recte coniecit, quod nos in textum recepimus.

²⁹⁴ E. g. operis inscriptio 1, 22, 19 ἐξηγήσεως Πινδαρικής, ueriloquium 4, 26, 40 *pascha* ἀπὸ τοῦ πάσχειν, oppositorum par 4, 13, 2 ἀπάτωρ / ἀμήτωρ, singula uox 7, 9, 11 θεοπρίαν.

²⁹⁵ V. E. Heck, Zu den lateinischen Übersetzungen griechischer Zitate bei Lactanz, in: Variante loquella, Alexandro Gavrilo septuagenario, Hyperboreus 16–17, 2010–2011, Petropoli 2011, 137–148.

²⁹⁶ Sc. quae B saec. V / VI addita habet; u. p. LXXXVI et infra n. 306.

tigandae praebent, hucusque non satis explorata sunt nedum edita. Nam Brandt interpretamenta quidem attigit²⁹⁷, sed fere unius formae nec prius quam saec. IX orta esse censuit. At nos interpretamentis denuo examinatis²⁹⁸ inuenimus ea omnibus fere locis iam a saec. V / VI uariis formis tradita esse, quae uarietas fere codicum recensione a nobis explicatae respondeat. Statuimus ergo iam pridem²⁹⁹ ea spatii causa in appendicem huius fasciculi (infra p. 737–762) relegata secundum uarias formas distincta cum adnotatione critica edere.

Exhibent interpretamenta hi codices: B i. e. B³³⁰⁰ in marginibus iuxta columnas siue cursiuis (I, II, IV) siue maiusculis (VII) litt.; D, i. e. D², et V, i. e. V², in marginibus (ubi in D quaedam damno exciderunt); P et quoad extant KS ea manu prima textui inserta habent, i. e. partim ante Graeca ipsa textus lineis inserta, partim propriis columnis Graeca iuxta Latina³⁰¹; R, i. e. R² saec. XII quibusdam locis in margine aut inter lineas interpretamenta habet; HM (et W) in initio iuxta Graeca iam perperam reddita in margine Latina ex KS deriuata praebent. G quoad extat nec Graeca nec Latina habet.

Diuersae interpretamentorum formae singulis locis non semper eodem modo codicibus uel classibus tribuuntur, sed plerumque B et alii, DV et alii, PKS et alii quibusque locis diuersas

²⁹⁷ Brandt, Ed. I, CIV–CVII; u. infra p. XCI et nn. 304. 305.

²⁹⁸ Graeca et interpretamenta Latina iam collegerat et fere in classes distinxerat W. Schaub (u. supra p. XIV n. 40); omnia interpretamenta a. 2010 denuo contulit Heck, quem egregie, praesertim nonnullis cursiuis in B difficillimis lectu optima acie detectis, adiunxit Marco Blumhofer studiosus Tubingensis (u. et Heck, 2011, 148 n. 59).

²⁹⁹ V. supra p. XLIX (cf. Heck, 2011, 138). De instructione u. p. XCIII.

³⁰⁰ B³ plures manus eodem textus fonte usas indicat; u. p. LXXXVI et infra n. 306.

³⁰¹ De Graecis et interpretamentis in P u. iam Brandt, Ed. I, XXXIX. – KS 1, 6, 15 – 7, 1 etiam in mg. manu recentiore habent interpretamenta ex B deriuata; in libro VII interpretamentis omnino carent.

formas praebent; quod in appendice nostro uno quoque loco indicabitur.

Praeter codices etiam Sedulius³⁰² Graecis excerptis uno quoque loco in columna sinistra redditus in dextra interpretamenta Latina opposuit. Quae sicut Graeca plerumque classi δ affines sunt, sed incertum est, Seduliine ipsius interpretamenta sint in DV recepta an DV et Sedulius ex eodem fonte pendeant³⁰³.

Interpretamenta etiam in recentioribus exhibentur et in quibusdam editionibus, postremo apud Lenglet-Dufresnoy 1748, sed sine adnotatione critica. Quam etiam Brandt non praebet nisi quod singulis locis notat in S et P interpretamenta esse et in libro VII quaedam ex B uerbo tenus laudat; singulis locis ad textum constituendum ea adhibet. In prolegomenis³⁰⁴ ea uix a Sedulio diuersa considerat, a quo edendo abstinet, quia Montfaucon³⁰⁵ excerpta et interpretamenta iam diligenter ediderat. Cum etiam B³ saec. XIII tribuisset, interpretamenta antiquitati adscribere nequaquam potuit.

Hoc primus fecit B. Bischoff³⁰⁶, qui post Lowe B³ saec. V / VI dedit, cum antiquas Oraculorum Sibyllinorum interpretati-

³⁰² De Sedulio (in cod. Paris. bibl. armamentarii 8407, foll. 64^v–66^v, ed. Montfaucon, 1708, 243–247) u. p. XVII sq. cum nn. 50. 51; Heck, 2011, 140 cum n. 19. Graeca apud Sedulium a textu nostro recepto aliena in appendicis apparatus sectione superiore notantur, cum ea in editione rarissime notauerimus (u. nn. 50. 51).

³⁰³ Cf. Heck, 2011, 141 cum n. 29.

³⁰⁴ Brandt, Ed. I, CIV–CVII; de B³ ibid. XXV; cf. supra p. LXXXVI.

³⁰⁵ Montfaucon, 243–247 (u. supra n. 302); u. Brandt l. c. CVI n. 1. – Diligentius egit Brandt de interpretamentis, quae uersibus Graecis ira 22, 7 – 23, 12 laudatis in B³ et P adiuncta sunt, cum ea uerbo tenus in adnotatione critica Ed. II 1, 124–129 attulit. Eadem praebet Ingre-meau, Ed. Lact. ira, 1982, adn. crit. ad l., B et P denuo inspectis.

³⁰⁶ B. Bischoff, Die lateinischen Übersetzungen und Bearbeitungen aus den Oracula Sibyllina (1951), in: Bischoff, 1966, 150–171 (de B 151: interpretamenta duabus manibus eiusdem aetatis tribuit); u. et Heck, 2011, 141.

ones Latinas extra Lactantium traditas perscrutatus (Lactantii codd. B P R S V laudatis) eas interpretationes Sibyllinorum plus uel minus feliciter elaboratas saec. IV post Lactantium ante Augustinum factas esse monstrauit. Nam Augustinus cum de Sibyllinis ageret, cum alios uersus tum eos, quos Lactantius inst. 4, 18, 5 – 19, 10 Graece praebuerat, Latine redditos collegit³⁰⁷, sed nec indicauit ipsene hos conuertisset an alius nec omnino dixit a Lactantio Graece laudatos esse. Augustini interpretamenta cum iis quae PKS praebent consentiunt, sed incertum est, utrum PKS ea ex Augustino receperint an ille ea eidem fonti debeat ac proauus classium π et σ ³⁰⁸. Quamquam ergo praeter B et locos ab Augustino redditos incerta res manet, tamen putemus licet interpretamenta Sibyllinorum aliorumque auctorum Graecorum in Lactantii codicibus partim certe – sc. in B et Aug. –, partim uerisimiliter antiquitati tribui posse.

Quae cum ita sint, operae pretium uidetur inuestigare, quibus uerbis uel qua elocutione interpretes usi sint, cum Graeca in linguam Latinam conuerterent. Hoc quidem nostrae editionis esse non potest, qua his quaestionibus tractandis interpretamentorum textu quantum potest constituto materia tantum praebetur. Notamus tamen in ea praeparanda apparuisse interpretes maximam partem Lactantii uerborum copia usos, sed et 56 uerba Lactantio aliena inueniri, ex quibus quaedam rarissima lexicis addenda censemus³⁰⁹.

³⁰⁷ Aug. ciu. 18, 23 p. 287, 20 – 288, 1 (u. supra ad 4, 18, 15 ‘Test.:’ et infra ad interpr. graec. 4, 18, 15 sqq., ubi interpretamenta Aug. cum PKS coniungimus); u. et Heck, 2011, 141 et n. 27.

³⁰⁸ Cf. Heck, 2011, 141 et n. 28 (etiam de origine cod. P).

³⁰⁹ Rem scrutatus est Heck Thesauri linguae Latinae copiis in tabulario Monacensi usus (quem adiuuit Manfred Flieger Thesauri secretarius); u. Heck, 2011, 142 cum n. 31. Exempla inueniuntur ordine alphabetico ibid. 143–147: e. g. extra interpretamenta Lactantii Graecorum semel occurrunt *carniuorax* (Interpr. graec. Lact. inst. 7, 24, 12 B); *errabilis* (2, 16, 1 PH); *prospeculator* (1, 13, 11 HKS;

Instruitur appendix hoc modo: Interpretamenta praebentur secundum Institutionum textus ordinem. Vni cuique loco praeponuntur numeri libri et capitis et paragraphi, unde facile inueniri laudarique possit. Deinde redditur textus Graecus in nostram editionem receptus; tunc sequuntur interpretamenta Latina, i. e. eorum formae secundum codices uel codicum classes (cf. supra p. XC) inde a B³¹⁰ (et aliis) usque ad R (et alios) digestae; separantur unius loci formae perpendicularibus lineolis. Cuiusque formae textui proponuntur codicis uel codicum sigla, quibus suo quoque loco adiungitur Sedul. (e. g. 1, 6, 16. 11, 13) uel Aug. (4, 18, 5 – 19, 10). Non notatur, ubi interpretamentum deest siue codicis damno (uelut B 1, 13, 11 – 17, 13; D 1, 6, 15 – 7, 1) siue codice integro omissum (e. g. B 4, 6, 5 altero loco. 7, 18, 8; KS per librum VII); ergo singulis formis praemittuntur sola sigla codicum qui interpretamentum habent.

Apparatus sectiones sunt duae: Superior exhibet uarias lectiones, quas Sedulius habet a textu Graeco recepto alienas, ita ut aliquatenus³¹¹ loco editionis excerptorum Graecorum a Montfaucon curatae adhiberi possit. Inferior praebet uarias lectiones testium a textu supra editae formae discedentium, i. e. adnotationis interpretamentorum criticae munere fungitur.

de alio loco dubio u. Thes. X 2, 2207, 53–61; Heck 146); alias nusquam extat uox incertae originis *perio(n)* (4, 15, 25 PS *perionis* pro *πῆρης*; etiam Graece deminutiuum *πηρίον* non legitur nisi duobus locis saec. VI p. Chr. n.; u. Heck 145 cum nn. 46–48 et Lampe, A Patristic Greek Lexicon, Oxonii 1971 s. u.); singulare etiam *mirificet* actiue pro *θαυμάζει* 7, 13, 3 BP (u. Heck 145).

³¹⁰ 4, 7, 3 (primo loco bis, altero semel). 7, 17, 4 signo * * * indicantur litterae in B incerta, non ut alias lacunae statutae.

³¹¹ V. supra n. 302. Minutias ad scribendi rationes pertinentes negleximus; haec denuo collegit (interdum Montfaucon correcto) Brandt, primo (lib. I et II) in addendis Ed. I, CX–CXIII passim, deinde (lib. IV et VII) adnotationi criticae inserta; cf. eius indicem Ed. II 2, 275 sq. (in nostrum indicem locorum Sedulium non recepimus Isidoro posteriorem; u. infra p. XCIV).

4. *De indicibus*

a. De indice locorum praeter notam indici praemissam (infra p. 763) haec praemonemus: Brandt³¹² duos indices fecit, unum auctorum, alterum expilatorum et testium. Nobis melius uisum est Lactantii fontes (in apparatus sectione ‘Auct.’ laudatos) et testes (in sectione ‘Test.’ indicatos) in unum indicem congerere. Cum inter testes nonnisi antiquitatis auctores usque ad Isidorum Hispalensem citauissemus, Sedulium Scottum, quem Brandt ut testem receperat³¹³, exclusimus, cuius excerpta et interpretamenta sine indice in appendice p. 837–862 passim secundum textus ordinem inueniuntur. – Quosdam locos in indice non secundum easdem editiones ac in apparatu, sed secundum recentiores laudatos inuenies, quosdam (uelut Hystaspis apocalypsin uel Oracula Apollinis) secundum commentationes. Auctores plene Latine scribuntur, operum inscriptiones breuiantur³¹⁴.

b. De indice nominum³¹⁵ haec sufficiant: Nomina propria et quae ab iis deriuata sunt alphabetico ordine congegimus secundum textum a nobis constitutum. Quosdam locos asterisco signauimus, siue quia scriptura incerta est (e. g. 1, 9, 1 *Alcime-nae*. 1, 11, 33 *Messena*) siue quia aliud nomen recepimus ac Brandt (e. g. 3, 25, 15 *Pythagoram*. 3, 18, 5 *Socraticae*); ter nomina a Brandt recepta, a nobis recusata uncis inclusa dedimus (s. u. *Ops*, *Phaedo*, *Stoici*, *-us* adi.). Nomina, quorum uariae partes laudantur, uelut *Cicero* et *Tullius*, *Iesus* et *Christus*, non uno lemmate, sed duobus subsumimus secundum eam partem, quae quoque loco redditur. Interdum quaedam litteris inclinatis

³¹² Brandt, Ed. II 2, 241–269: Index auctorum; 269–278: Index expilatorum et testium. Indices fontium habent etiam editiones in serie *Sources Chrétiennes* curatae (inst. I, II, IV, V Monat, VI Ingreneau).

³¹³ V. supra n. 311.

³¹⁴ De breuiatis auctoribus et operibus u. supra p. XLVII n. 155.

³¹⁵ Indicem nominum praeparauit Horst Grohmann a. 2003 studiosus Tubingensis, cum nomina propria ex horreo electronico supra p. XII n. 29 dicto selecta in indicis formam redegit hic illic perpoliendam.

suppleuimus ad distinguenda nomina aequa, e. g. *Iohannes, Paulus*; speramus quaecumque quaeruntur inueniri posse³¹⁶.

c. De indice formarum et scripturarum indicamus: Iam in Epitomes editione³¹⁷ res orthographicas, ne adnotatio critica nimis oneraretur, in praefatione, cum codices, in primis T describeremus, in indicem redactas congessimus. In opere maiore edendo hoc tamquam pars praefationis fieri non potest nisi de unius codicis scripturis uel formis³¹⁸; sed cum plures codices respiciendi sint, opus est indice editioni subiungendo. Qui non in locum 'indicis uerborum rerumque grammaticarum notabilium' succedere potest, quem Brandt summa cura confecit³¹⁹, sed fortasse supplemento esse poterit. Nam certe singularium uocum formae uel scripturae traditae aliquantum ualent ad historiam linguae Latinae inuestigandam, et ab iis, quae uel qui Thesaurum linguae Latinae componunt, plerumque in exordiis uocum tractatum etiam 'de formis' et 'de scriptura' agitur³²⁰, ubi praesertim testes priores saec. VII respiciuntur, saepe hucusque etiam B et G, sed nonnumquam etiam codices medii aevi; ergo et hos Institutionum codices respiciendos putamus. Fortasse haud immodica spes nostra est huic Thesauri parti aliquid auxilii subministratum iri.

³¹⁶ Adhuc operae pretium est indicem nominum et rerum inspicere, quem curauit Brandt, Ed. II 2, 279–362, nomina ambigua explicans et saepe res gestas nomini adiungendas indicans, secundum paginas et lineas suae editionis, sed loci in nostra editione inueniuntur paginarum Brandt numeris in margine additis (u. supra p. XLVI litt. c).

³¹⁷ Heck–Wlosok, Ed. epit, 1994, de T XXVII–XXXI (nonnulli locorum numeri corrigendi), de B XXXII. Orthographica congesta praefationi subiunxerunt etiam E. H. Alton, D. E. W. Wormell, E. Courtney, Ed. Ou. fast., Lipsiae 1978, XVI–XX.

³¹⁸ E. g. Brandt, Ed. I, XIX–XXII de uariis scripturis in B inuentis.

³¹⁹ Brandt, Ed. II 2, 363–568; cf. supra p. XII n. 29.

³²⁰ V. Thesaurus linguae Latinae, Praemonenda de rationibus et usu operis, Lipsiae 1990, 9 (II B 2 'exordium' Latine).

Formae a scripturis non semper facile distingui possunt, e. g. non satis certum est utrum *rettuli* / *retuli* uel *derigo* / *dirigo* ad formam uerborum pertineant an ad scripturam; qua de causa 'indicem formarum et scripturarum' inscripsimus. Elegimus³²¹ formas uel scripturas inusitatas quas Lactantii codices (saepē iuxta usitatas; e. g. s. u. *contemno*) praebent et quae nobis alicuius momenti uidentur esse; fieri potuit, ut aliquid omitteretur quod alii pluris aestimandum putent. Collegimus et quae in adnotatione critica omnino non exhibentur, uelut *necleg-* pro *negleg-*, et in adnotatione appellata uelut *repper-* pro *reper-*.

Lemmatum constitutio uel ordo fortasse non omnibus lectoribus satisfaciet. Partim uoces plenas posuimus uelut *iucundus*, partim litterarum uel sonorum coniunctiones ut *exs-*, *ext-*, *imp-* et litterarum uel sonorum confusiones ut *b* pro *u*, *o* pro *u* et uice uersa. Ordinauimus exempla plerumque secundum textus ordinem, rarius ordine alphabetico. Verba composita sub lemmate simplicis uerbi apparent (e. g. *conscribo* sub *scribo*). Quae antecedenti exemplo similes scribuntur uel iisdem codicibus traduntur, uncis siue rotundis siue angulatis inclusa adiunguntur fere eodem modo quo his Thesaurus utitur. Signo / distinguuntur formae usitatae ab inusitatis in iisdem codicibus, praesertim B, traditae, uelut *apud* ab *aput*, *contemptus* a *contemtus*.

5. *Corrigenda et addenda*

Corrigenda omnia per fasc. 1, 2, 3 congeruntur:

(fasc. 1) p. VII l. 26 lege 'alterius'.

p. XII n. 33 lege '(1986), 23 sq.'.

p. XIV l. 6 lege 'coniuncti'.

p. XXI l. 17 lege '7, 3, 19 *curae haberet*'.

p. XXIII l. 8 lege '*quas etiam*'.

p. XXX n. 79 lege 'Ead., The making of a'.

p. LI l. 7 lege 'p. X n. 18'.

p. LII l. 33 dele ', 152–158'.

³²¹ Materiam elegit indicemque composuit et recoluit solus Heck.

- p. LV l. 1 lege 'probauit uel probabile censuit, probante'.
 p. LV l. 36 post 'statuta' adde '(sed u. et p. XCIII n. 310)'.
 1, 8, 3 adn. l. 17 adde 'δυνάτε B'.
 1, 12, 5 l. 4 lege 'adriperit'.
 1, 17, 13 adn. l. 5 lege 'terra DV'.
 2, 2, 13 adn. l. 11 lege 'suspiciat D, suscipiat V'.
 2, 6, 3 adn. l. 9 lege 'cottidie B (*pr. t euan. uel eras.*) R;'.
 2, 14, 5 adn. l. 4 lege 'inmundis Har'.
 2, 15, 8 adn. l. 11 lege 'daemones'.
 (fasc. 2) p. LVIII l. 17 lege '30, 2. 6. 11'.
 p. LXIX n. 220 lege '63–77'.
 3, 2, 7 adn. l. 16 adde 'quaerit aliud quod *om.* G'.
 3, 17, 22 adn. l. 8 lege 'experta Bac'; 25 adn. l. 4 'amata Bac Ppr'.
 3, 25, 15 adn. l. 7 lege '*Betuleius (1563)*'.
 3, 28, 2 l. 4 lege 'quaesierunt'; adn. 'quaesierunt G, -iue- *cet.*'.
 4, 10, 10 adn. l. 11 adde 'cuturnices G'.
 4, 12, 9 adn. l. 12 lege 'P *recc., edd., Buen; cf. Thes. X 2, 2585, 70*'.
 4, 13, 21 l. 3 lege 'dicit:'.
 4, 14, 11 adn. l. 1 lege 'zaccarias, *pr. c eras.*, B, zaccha- R'.
 4, 27, 4 adn. l. 11 lege '-rorum S²'.
 4, 27, 20 Auct.: l. 8 lege 'Trismegistus'.
 4, 28, 13 Auct.: l. 11–12 lege '*cf. I, 16, 3*'.
 (fasc. 3) 5, 8, 4 adn. l. 11 lege 'deorum']'.
 6, 3, 2 Codd.: l. 6 lege '*ad 6, 4, I*'.
 6, 24, 25 Auct.: l. 19 lege 'Sib. 8, 481–498'.
 Commentationibus (pp. LI–LIII. LXIX. LXXXIII) adde Freund, 2009 (*supra* n. 290), Heck, 2011 (n. 295), Bischoff (n. 306).

Gratias denique agimus iis, quae uel qui cum toti editioni tum huic fasciculo auxilio fuerunt; ultra pp. L. LXIX. LXXXIII hic appellamus: Stefan Freund (n. 290), Marco Blumhofer (n. 296), qui etiam appendicem recoluit, Horst Grohmann (n. 314), Katrin Fürst, quae etiam in hoc fasciculo relegendo nos adiuuit, Sabine Vogt, cui nunc Berolini Bibliotheca Teubneriana curae est.

Tubingae et Moguntiaci,
 mense Iulio a. MMXI

E. H.
 A. W.

CONSPECTVS SIGLORVM
CODICVM EDITORVM CRITICORVM

(De siglis B¹ B² B³ D^{ac} D^{pc} P^{ar} P^{pr} sim. u. p. XLVIII)

A	fragmenta lib. IV / V in codd. Auerbodensi 44 et Florentino Laur. Ashb. 1899, saec. IX; u. p. LXXII–LXXV
B	Bononiensis bibl. uniu. 701, saec. V (m. 3 saec. V / VI); u. p. XIV sq. LVII. LXXXV sq.
D	Cameracensis bibl. mun. 1219, saec. IX; u. p. XVI sq.
G	Sangallensis 213 (rescriptus) saec. V; u. p. XV sq.
H	Palatino-Vaticanus 161, saec. IX; u. p. XIX sq. LIX
K	Casinensis 595, saec. XI; u. p. XXI sq.
M	Montepessulanus schol. med. 241, saec. IX; u. p. XX. LIX
P	Parisinus BN lat. 1662 (Puteani), saec. IX; u. p. XVIII
R	Parisinus BN lat. 1663 (Regius), saec. IX; u. p. XXIII sq. LIX. LXXV (R ^p = supplementum libri II et III saec. XII)
S	Parisinus BN lat. 1664, saec. XII; u. p. XXII
V	Valentianensis bibl. mun. 147, saec. IX; u. p. XVII
W	Vindobonensis 719, saec. XIII, u. p. XX sq.
recc.	codices recentiores; cf. p. XLIII
edd.	editores omnes uel plurimi (saepe de coniectura incerti auctoris ante Brandt uulgo recepta; cf. p. X n. 17)
Br	Brandt (1890)
Buen	Bünemann (1739)
Fr	Fritzsche (1842)
Frd	Freund (2009 inst. VII; u. p. LXXXVIII sq.)
Hm	Heumann (1736)
Le	Le Brun – Lenglet-Dufresnoy (1748)
St 230	Stangl (1915) p. 230

DIVINARVM INSTITVTIONVM

LIBER SEPTIMVS

DE VITA BEATA

- 5 1. 'Bene habet, iacta sunt fundamenta', ut ait eximius orator. 1
 uerum nos non fundamenta solum iecimus quae firma et idonea
 essent operi perferendo, sed magnis robustisque molibus aedi- 2
 ficiū totum paene usque ad summa perduximus. restat id
 quod est multo facilius, uel tegere uel ornare, sine quo tamen
 10 priora opera et inutilia sunt et ingrata. nam quid prodest aut 3
 falsis religionibus liberari aut intellegere ueram? quid aut uani-
 tatem falsae sapientiae peruidere aut quae sit uera cognoscere?
 quid, inquam, prodest caelestem illam iustitiam defendere? quid
 cum magnis difficultatibus cultum dei tenere, quae est summa

Auct.: 5 Cic. Mur. 14

Test.: 5 § 1] *cf.* Salu. gub. 3, 1

Codd.: *ab initio extant* B D P HM; *desunt* K a 6, 6, 17 ad 7, 3, 19, S
 a 6, 6, 14 ad 7, 5, 6, R a 6, 25, 4 ad 7, 7, 3

4 *de inscriptione u. p. XXVII* 5 bene . . . orator *om.* D
 habeat Pac 6 fundamenta *ex* -tum P quae] e *exp.* B
 7 magis M mobilibus D^{ac} 8 perduxerimus HM restat] s *et a in*
ras., alt. t s.l. m.3 B 9 quo] quod H^{ar} M 10 aut B² PM; a B¹; aut a
 H; *om.* D 11 uerum HM 12 prouidere D 13 prodeest B; *u.*
 6, 5, 7 14 cultu HM

- uirtus, nisi eam diuinum praemium beatitudinis perpetuae sub-
 4 sequatur? de qua nobis est in hoc libro disserendum, ne priora
 omnia inrita et infructuosa uideantur, si hoc cuius causa illa
 suscepta sunt incertum relinquamus, ne quis forte arbitretur tan-
 tos labores in cassum suscipi, dum eorum caelesti mercede dif- 5
 fidit, quam deus statuit ei, qui haec suauius terrae bona prae sola
 5 nudaque uirtute contempserit. satis et huic parti faciamus cum
 testimoniiis diuinarum litterarum tum etiam probabilibus argu-
 582 mentis, ut aequae clarum sit et futura praesentibus et diuina ter-
 renis et perpetua breuib. esse anteposenda, quoniam tempo- 10
 6 ralia sunt praemia uitiorum, sempiterna uirtutum. exponam
 igitur rationem mundi, ut facile possit intellegi et quando et
 quare sit effectus a deo, quod Plato, qui de mundi fabricatione
 disseruit, nec scire poterat nec explicare, quippe qui caeleste
 mysterium, quod non nisi prophetis ac deo docente discitur, 15
 ignorabat ideoque 'in perpetuum' dixit 'esse fabricatum'. quod
 longe secus est, quoniam quidquid est solido et graui corpore ut
 7 initium cepit aliquando, ita finem capiat necesse est. nam

Epit.: 7, 1, 4 – 4, 1] 62, 4 de qua . . . adnuntiante (*ordine mutato; non-
 nulla aliunde*) 7, 1, 4] *cf.* 62, 4 de qua . . . arbitrantur 7] *cf.* 62, 6
 . . . dicerent

Auct.: 13 Plato] *cf.* Cic. ac. 2, 118 et 7, 3, 16

Test.: 17–18 quidquid . . . est] *cf.* Lucif. moriend. 10 l. 36–37 Diercks

1 eam] eadem HM; eum *recc., edd.; cf. Buen ad l.* 2 qua ex quo P
 in om. P 3 uideatur D^{ac}; uiantur H¹ 4 incertum] in inc- P *edd.*
 5 suscipi dum] -piendum D^{ar}; dum] m in ras. m.2 B horum B
 6 suauius . . . prae] suauitate prae bona P terra M prae] per B
 7 satisque et HM 7–8 cum . . . tum] tum . . . cum D (*corr.?*)
 8 tum s.l. B² probabimus ex -auimus B³ argumentis] a. uatum B
 9 ut aequae] cum B aequa H¹ 10 temporalium P; antea eras.
 omnia? H 11 uitiorum om. P 12 et ante quando om. P
 13 quidem mundi D^{ac} H^{ar} M 14 disserunt H^{ac} poterant H^{ar} M^{ar}
 15 docente ex dic-? B³ 16 ideoque ex ideo P² esse dixit HM
 esset P^{ar} 17 quoniam] et q. B 18 coepit B^{ar} P fine HM

Aristoteles, qui cum non uideret, quemadmodum posset tanta
 rerum magnitudo interire, et hanc praescriptionem uellet effu-
 gere, 'semper' ait 'fuisse mundum ac semper futurum', prorsus 8
 nihil uidit, quia quidquid est necesse est habuerit aliquando prin-
 cipium nec omnino quidquam potest esse nisi coeperit. nam cum
 5 terram et aquam et ignem disperire consumi extinguique uide-
 amus, quae sunt utique mundi partes, intellegitur id totum esse
 mortale cuius sunt membra mortalia. ita fit, ut natum sit quid- 9
 quid potest interire. sed et omne quod sub uisum oculorum
 10 uenit, et corporale, ut ait Plato, et solubile sit necesse est. unus 10
 igitur Epicurus auctore Democrito ueridicus in hac re fuit, qui 583
 ait et ortum aliquando et aliquando esse perituum. nec tamen
 rationem reddere ullam potuit aut quibus de causis tantum hoc
 opus aut quo tempore resoluatur. quod quoniam nobis deus 11
 15 reuelauit nec coniecturis id adsequimur sed traditione caelesti,
 docebimus sedulo, ut tandem studiosis ueritatis appareat non
 uidisse neque comprehendisse philosophos ueritatem, sed ita
 leuiter odoratos, ut tamen unde eos odor ille sapientiae tam sua-
 uis, tam iucundus adflaret, nullo modo senserint. interim ne- 12

Auct.: 1 Aristoteles] *cf.* *ibid.* 119 9–10 *cf.* Plato *Phaed.* 80 c
 10 § 10] Epicur. *frg.* 304 Usener; *cf.* 2, 10, 24 *sq.*

1 aristotiles HM qui *om.* D non *om.* B possit HM
 tantarum? B^{ar} 2 uelle M 3 prorsum B 4 aliquando habuerit BD
 6 etinguique B^{ac}; -ui quae P^{ac} M 9 uisum *edd.* (*cf.* *Buen ad l.*), *Br*;
 uisu *codd.* (*etiam P*); *cf.* *uar. ll.* uisu 7, 11, 9 et oculis 3, 9, 12. 7, 9, 2,
sed hic ut 3, 17, 24. 7, 9, 7. *al.* uenire et sub *c. acc. iungenda censemus*
 10 soluibile D 11 ueridicus *ex uiri-* B³, uered- *ex -rid-* P³
 12 ait] at H ortum . . . esse] o. a. et a. esse DHM; o. et (*s.l. m.2*) a.
 esse B; o. a. et esse P 13 ullam reddere B 14 resoluatur DP²; solu-
 BP¹ HM deus nobis P deus *om.*, *s.l. m.1?* non D
 15 conlecturis, *s exp.* D caelesti *ex -te?* B² 16 docebimus] *bi s.l.*, *s*
in ras. m.3 B 17–18 sed . . . tamen *in mg. inf.* D 18 odoratus P^{ac}
 ude H¹ sauis B^{ac} 19 iocundus DHM adflaret BDHM *edd.*,
Cellarius (1698), *Hm*, *Frd*; -auerit P *edd.*, *Le*, *Br*; -arit *edd.*, *Buen*
 nullus *ex -lo* B²; -lo *ex ullo* P² modo *om.* B senserit *ras. ex -rint* B

cessarium puto admonere lecturos quod haec nostra quae tradi-
 mus prauae uitiosaeque mentes aut omnino non intellegent –
 hebetatur enim acies earum terrenis cupiditatibus, quae sensus
 omnes grauunt imbecillosque reddunt – aut etiamsi intellegent,
 dissimulabunt tamen et haec uera esse nolent, quia trahuntur a
 uitii et scientes malis suis fauent, quorum suauitate capiuntur, 5
 13 et uirtutis uiam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. nam
 quia auaritia et opum inexplibili quadam siti flagrant, quia non
 possunt uenditis aut dilargitis quae amant tenui cultu uitam de-
 gere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desideriis suis re- 10
 14 nuntiare coguntur. item qui libidinum stimulis incitati, ut ait
 poeta, ‘in furias ignemque ruunt’, utique incredibilia nos adferre
 dicunt, quia uulnerant aures eorum praecepta continentiae, quae
 illos uoluptatibus suis prohibent quibus animam suam cum cor-
 15 pore adiudicauerunt. qui uero ambitione inflati aut amore po- 15
 tentiae inflammati omne studium suum ad honores acquirendos
 contulerunt, ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus,
 fidem commodabunt ei doctrinae, quae illos iubet omni potentia
 et honore contempto humiles uiuere atque ita humiles, ut et

Auct.: 9 uenditis . . . dilargitis] *cf.* Sall. hist. frg. 1, 49 Maurenbrecher
 12 Verg. georg. 3, 244

2 aut *s.l.* B², *om.* P intellegent *ex -gunt m.1?* B; *s.l.* *hd et in mg. inf.*
 aut non probabunt -hs- B³ 3 earum BDHM; eorum P *edd. (def. Buen*
'ad sensum'), Br 4 omnis D^{ac} grabant B¹, *corr.* B²
 etiamsibi D^{ac} 5 nolent B (*pr. n in ras. m.2*) D; nollent HM; nolunt *ex*
 nollunt P² quia | huntur P¹, *s.l.* abutuntur P³; qui atrauntur H
 a *exp.* P³ 6 scientes *ex -tis* P³ 7 acruitate HM 8 qui D (*ex*
 quia) M; qua H auaritiae? B^{ar} opus P inexplicabili B
 siti] cupiditate B 9 delargitis B; largitis HM 10 esse] est HM
 quod desideriis B^{ar} P¹ (*corr.* P²) H 11 cogunt M libidinum *ex*
 -nis? *m.2?* B 12 fugias M ignem quaerunt B^{ac} 14 uoluptatibus]
 a u. P prohibet D 15 uere M; autem B 16 suum studium B
 17 nec BD *ft. recte; u. supra ad 1, 6, 7* 19 humiles *ante* uiuere *ex*
 -le P² et *post* ut *om.* P